

EXISTUJE SPRAVEDLNOST ?

TOMÁŠ VOLNÝ

(analýza názorů na spravedlnost)

Aktuální vědecká diskuse o problému spravedlnosti je charakteristická množstvím rozdílných a kontroverzních pojetí. Nejinak tomu však bylo i v minulosti. Názory na ni, na její podstatu a váhu se vyvíjely a měnily stejně, jako se vyvíjelo lidstvo samo. Pro některé spravedlnost vůbec neexistovala, někdo ji ztotožňoval se zákonem, pro jiné byla určitou ctností, vlastností člověka.¹ Jako určitý předpoklad právního řádu byla spravedlnost velmi důležitá pro lidskou společnost, pro vznik státu. Už věhlasný Cicero tvrdil: „Stát je tu pro spravedlnost“. Zajímavý je také výrok Sv. Augustina: „Není práva bez spravedlnosti, a kde není spravedlnosti, není ani státu.“²

Představme si, že bychom provedli malý empirický průzkum veřejného mínění o spravedlnosti. Oslovili bychom několik náhodných lidí a poprosili je, aby se zamysleli nad tím, zda existuje spravedlnost. Jejich odpovědi budou pravděpodobně ovlivněny určitými osobními zkušenostmi, třeba s uplatňováním, domáháním se svých práv před soudem. Například, má-li soud rozhodnout spor dvou určitých osob, tak, ať už rozhodne sebeobjektivněji, bude jeho rozhodnutí (často) považováno alespoň jednou stranou za nespravedlivé. Takoví naši možní respondenti (ti, kteří spor prohráli) budou prohlašovat, že spravedlnost neexistuje. Jiný oslovený člověk by možná na naši otázku odpověděl kladně. Své tvrzení by třeba zdůvodnil tím, že se o tom určitým způsobem (osobním zážitkem) přesvědčil. Vyprávěl by nám možná o tom, jak přišel rozhodnutím pozemkového úřadu o kus pole, o které se se svým sousedem několik let přeli. Na této části pole, kterou nyní obhospodařuje soused, se však již několik let nic neurodilo. Tehdy náš dotázaný řekl: „A přece je nějaká spravedlnost na světě“.

¹ Názory antických filozofů na spravedlnost (Gorgias z Leontín, Hippas, Sokrates, Aristoteles), viz k těmto názorům: Boháčová, R.: Dějiny práv. myšlení starověku a středověku, str. 10, 11, 12 resp. 18, 19, MU v Brně, 1995.

² viz. k tomu: Boháčová, R.: Dějiny práv. myšlení starověku a středověku. str. 29, MU v Brně, 1995.

Ke spravedlnosti se do určité míry váže také pojem rovnosti. Rovnost je nejpodstatnější vlastnost, míra spravedlnosti. Velká francouzská revoluce (1789) měla své heslo: „Volnost, rovnost, bratrství“. V roce 1791 chtěli tehdejší poslanci Konventu, aby slovo „rovnost“ bylo nahrazeno slovem „spravedlnost“. Tento návrh neprošel. Spravedlnost je totiž považována za legitimní nerovnost. Takovému to pojetí bychom se, podle moderních teoretiků, měli věnovat a to prostřednictvím sociální politiky, jako snahy o zvýšení spravedlnosti.³

Na spravedlnost tedy existuje mnoho různých názorů, stejně jako je mnoho různých a odlišných jedinců, kteří mají různé hodnoty, názory a představy o pojmu „spravedlnost“. Tito odlišní jedinci však žijí v lidské společnosti, která byla vytvořena jako jakási dobrovolné vzájemně výhodné spojení jednotlivců. Aby tato společnost mohla existovat, a aby v ní bylo možné soužití, musí být založena na určité regulaci vzájemných vztahů, na dodržování určitých pravidel správného chování, tedy na určitém právním řádu.

Jedním z nejdůležitějších požadavků právního řádu je požadavek spravedlnosti. Proto také pravidla správného chování mají být taková, aby mohla být aplikována na všechny stejně spravedlivě (mají mít morální odůvodnění). Spravedlností se pak míní sociologický vztah mezi jedinci a státní mocí ve společnosti, v souladu se zákonem a bez porušení přirozených práv jedince.⁴ Jinými slovy, pro vzájemný styk svobodných lidí, pro fungování společnosti těchto lidí je spravedlnost nepostradatelná. Toto je také původní smysl spravedlnosti – jedna ze základních morálních představ. Takovou spravedlnost – tedy základnu právních pravidel správného chování – vykonávají soudy.

Odsud není daleko k tomu, abychom mohli tvrdit, tak jako to tvrdí Hayek, že spravedlnost je také vlastnost lidského chování.⁵ Aplikovat termín „spravedlnost“ na jiné okolnosti, než jsou lidská jednání nebo pravidla, která je vedou, je podle Hayeka kategorická chyba. Např. příroda nemůže být ani spravedlivá, ani nespravedlivá. Spravedlivá či nespravedlivá mohou být zcela zřejmě nejenom jednání jednotlivců, nýbrž také sladěná jednání mnoha jedinců či organizací (např. vlády). Spravedlnost je tedy určitá vlastnost lidského chování, kterou je možno vymáhat, protože určitý druh chování je nutný k tomu, aby se zajistilo utváření a udržování prospěšného řádu v jednáních, aby byla zachována lidská společnost. Spravedlnost

³ Přednášky Prof. Dr. Zdeňka Ludvíka Sudy, Opava, 1995/96; předmět Sociální politika a teorie a teorie welfare state.

⁴ Definice spravedlnosti použita v Ilustrované encyklopedii, viz: kolektiv autorů: Ilustrovaná encyklopedie, str. 263, Praha, 1995.

⁵ Problematice spravedlnosti a jevům s ní souvisejícím věnuje také F. A. von Hayek, viz k tomu: Hayek, F. A. von: Právo, zákonodárství a svoboda, několik kapitol ve 2. svazku této knihy nazvaném Fata morgána sociální spravedlnosti, Praha, 1994.

pak vyžaduje, aby se při jednáních s jinými osobami dodržovala určitá jednotná pravidla jednání neboli pravidla správného chování.

Tato pravidla jsou negativní a to v tom smyslu, že nikomu neukládají žádné pozitivní povinnosti, ledaže si takovéto povinnosti přivodí svým vlastním jednáním. Toto tvrzení je založeno na názorech mnoha filozofických osobností.

Prvotnost nespravedlnosti formuloval již Aristoteles v Etice Nicomachově; 1134a: „Právo existuje pro lidi, mezi nimiž je nespravedlnost“. S podobnými názory se můžeme setkat i u Davida Huma, Immanuela Kanta či Adama Smithe, u nichž pravidla správného chování slouží hlavně k vymezení a ochraně individuálních oblastí. F. Bastiat ve svém díle *Ouvres Completes*, (Paris 1854), sv. IV., str. 35 tvrdí: „Bylo by třeba říci: Účelem práva je zabránit vládě nespravedlnosti. Vlastní existenci nemá spravedlnost, nýbrž nespravedlnost. Spravedlnost vyplývá z nepřítomnosti nespravedlnosti“. Podobnými názory se prezentují i jiní filozofové.⁶ Hlavní funkce pravidel správného chování tedy je říci každému, s čím může počítat, jakých prostředků může ke svým účelům používat a jaký prostor je jeho jednáním otevřen.

Aplikace těchto pravidel bude vždy záležet na faktických okolnostech, proto nemůžeme spravedlnost aplikace nějakého pravidla měřit výsledkem, k němuž v konkrétním případě povede. K obecné platnosti liberálního pojetí spravedlnosti používá Hayek jako příměr názor Johna Locka na spravedlnost konkurence, totiž že „důležitý je způsob, jímž se konkuruje, ne výsledek konkurence“. Hayek dále tvrdí, že spravedlnost – jak ji rozumíme my, to jest princip, že se se všemi zachází podle těchto pravidel – rozhodně nespočívá ve vyvažování jednotlivých zájmů určitých tříd osob, ani nesměřuje k přivolení konkrétního stavu věcí, který se považuje za spravedlivý.⁷ Někdy se nám mohou účinky spravedlivého chování zdát nespravedlivými, ale ve skutečnosti jsou spravedlivé v tom smyslu, že jsou nutným důsledkem spravedlivých jednání všech dotýčných. O spravedlnosti rozhoduje náš rozum, intelekt a nikoli intuitivní vnímání dobra.

Od negativního pojetí spravedlnosti definované pravidly správného chování bylo během posledního sta let upouštěno a pozvolna přecházeno k pojetí „pozitivnímu“, které zavazuje společnost péči o to, aby se jedincům dostalo konkrétních věcí, tedy ve jménu služby takzvaným „sociálním cílům“. Jako argument sloužilo zdůrazňování práv jednotlivců a idea, že by lidé měli být odměněni společností podle významu či přínosu jejich služeb pro ni. K otázce rozdělování, odměňování se váže

⁶ Např. Rousseau, J. J.: *Emil* (1762), kniha II: „Nejvznešenější ctnost je negativní, říká nám, že nikdy nemáme dělat zlo“; nebo Scheller, M.: *Formalismus in der Ethik und die materiell Wertethik*, 1927, str. 212: „Nikdo tudíž nemůže říci (při přesné redukci), co právní řád býtí má (nebo co spravedlnost je), nýbrž pouze to, co býtí nemá (nebo co spravedlnost není).“

⁷ Hayek, F. A. von: *Právo, zákonodárství a svoboda*, str. 169, Praha, 1994

pojem „sociální spravedlnosti“.

SOCIÁLNÍ SPRÁVEDLNOST

V předchozí části tohoto článku jsem uvedl, že o pojmu „spravedlnost“ existují různé představy. Můžeme ji považovat jako jakýsi nepostradatelný základ a omezení všech zákonů, jakou určitou záruku individuální svobody, stejně jako ji smíme aplikovat na souhrnné účinky jednání lidí. „Sociální spravedlnost“ pak můžeme považovat za vlastnost, kterou by mělo mít „jednání“ společnosti, nebo kterou by měla mít společnost při svém „nakládání“ s jednotlivci a skupinami jednotlivců. John Stuart Mill používal tento termín jako ekvivalent výrazu „distributivní spravedlnost“ a to např. v takových výrocích, jako že „společnost by měla nakládat stejně dobře se všemi, kteří si to stejně zasloužili, to jest, kteří se absolutně stejně zasloužili. Toto je nejvyšší abstraktní měřítko sociální a distributivní spravedlnosti, k němu by se měly všechny instituce a veškerá úsilí všech čestných občanů v co největší míře přibližovat“, nebo že „univerzálně“ se považuje za spravedlivé, aby každý člověk dostal to (ať už dobré nebo zlé), co si zaslouží.⁸

V těchto výrocích můžeme najít odlišnost „sociální spravedlnosti“ od spravedlnosti prosté. Požadavek sociální spravedlnosti není adresován jednotlivci, nýbrž společnosti, jejíž moci by se měli podříditi její členové, aby bylo dosaženo konkrétní podoby (spravedlivé – stejné díly všem) rozdělování (společného produktu). Otázkou je, zda je morální, aby lidé byli podrobeni řídicím pravomocem v takovém rozsahu, v jakém by se musely vykonávat, aby příjmy jednotlivců byly pokládány za spravedlivé či nespravedlivé. Asi by také bylo obtížné mluvit o spravedlnosti, když se lidem přikáže, že mají nárok jen na nějaký konkrétní podíl. Hlavní problém sociální spravedlnosti tkví v tom, jak mají být práva a povinnosti (na jedné straně) a statky jako je moc, majetek (na straně druhé) rozděleny mezi členy společnosti.⁹

Nicméně „sociální spravedlnost“ se v současnosti stává dosti rozšířeným a účinným argumentem politické diskuse. Lidé se na ni (sociální spravedlnost) odvolávají, když chtějí, aby vláda jednala ve prospěch určitých skupin. Sociální spravedlnost je také, jako součást sociální politiky, nedílnou součástí programů politických stran.

Podle Hayeka bychom měli nechat „sociální spravedlnost“ jako jakousi kvazináboženskou pověru ohleduplně na pokoji potud, pokud dává štěstí těm, kdo

⁸ Mill, J. S.: *Utilitarianism*, (London, 1861), kapitola 5., str. 92 resp. str. 66

⁹ viz k tomu: Rawls, J.: *Teorie spravedlnosti*, Harvard, 1971, str. 78

s ní žijí, se kterou se však musí bojovat, stává-li se záminkou k donucování jiných lidí. Rostoucí víra v sociální spravedlnost je v současné době pravděpodobně tou nejzávažnější hrozbou pro většinu hodnot, jež v minulosti inspirovaly rozvoj civilizace. Hrozí, že čím víc se lidé budou domnívat, že postavení jednotlivců či skupin záleží (závisí) na jednání vlády, která uznává určité schéma spravedlnosti v rozdělování a podle něj rozdělování uskutečňuje, tím více bude muset vláda rozhodovat o postavení jednotlivců. V takovém řízeném „příkazovacím“ systému (centrálně řízeném), v němž se jednotlivci nařizuje, co má dělat, může pojem „sociální spravedlnost“ dostat smysl. Snaha o sociální spravedlnost přinutí společnost (vládu), aby zacházela s jednotlivci (občany) a jejich majetky jako s předměty administrativy se záměrem zabezpečit konkrétní výsledek konkrétním skupinám.

Ve (svobodné) společnosti, kde každý smí využívat svých znalostí a dovedností pro své vlastní účely, kde nikdo neurčuje a nerozděluje relativní důchody (příjmy) různých lidí podle nějakého uznaného principu spravedlnosti, musí být tento výraz nutně prázdný a nesmyslný.

V encyklopedii je uvedeno, že „sociální spravedlnost“ je nedosažitelný ideál, k němuž je možné se pouze přibližovat prostřednictvím snahy vytvořit stav, kdy materiální postavení člena společnosti odpovídá jeho vynaloženému úsilí.¹⁰

V předchozí části této analýzy jsme se snažili říci to, že termínu „sociální spravedlnost“ nemůžeme dát přesný význam. Určitou odpovědnost za tento stav má to, že tento výraz je složen ze dvou pojmů, pod kterými si mohou různí lidé představit různé věci. Stejně jako je mnoho pohledů na spravedlnost, existuje mnoho názorů na její přívlastek „sociální“. Původně měl termín „sociální“ jasný význam, totiž týkající se struktury a fungování společnosti nebo pro ně charakteristický význam. V tomto smyslu je spravedlnost jasně sociálním jevem.¹¹ Pojem „sociální spravedlnost“ se začal používat, jako jakási výzva na adresu vládnoucích tříd (asi 2. pol. 19. století), aby se více zabývaly situací mnohem početnějších řad chudých. „Sociální otázka“ se stala základem sociální politiky.¹²

Lidé se snaží dát pojmu „sociální spravedlnost“ smysl tím, že se uchylují k rovnostářským úvahám, k rozdělování na úrovni hmotné spravedlnosti. Požadavky o její uskutečnění jsou zpravidla jako samozřejmost adresovány národním vládám jako institucím, které mají k tomu nezbytné pravomoci. Je otázkou, zda je to

¹⁰ viz uvedená definice sociální spravedlnosti v Ilustrované encyklopedii; Kolektiv autorů: *Ilustrovaná encyklopedie*, str. 263, Praha, 1995.

¹¹ V 18. století se výraz „sociální spravedlnost“ příležitostně používal k označení pravidel správného chování v rámci dané společnosti; např. Gibbon, E.: *Decline and Fall of the Roman Empire*, kapitola 41, str. 367, (edice World's Classics, sv. IV.).

¹² Např. sociální reformy v Prusku (Otto von Bismarck), ve Švédsku (K. G. Myrdal), ve Velké Británii (Lord W. H. Beveridge).

možné ve všech státech (i v těch nejmenších), na všechny skupiny lidí (malé i velké) či všechny jednotlivce. Postavení jednotlivců ve společnosti by mělo záležet především na jejich vlastních schopnostech, znalostech a dovednostech. Vláda, společnost by pak jen měla za úkol pro ně zachovávat rovnost příležitostí jako formu sociální spravedlnosti.

Lidé, když v souvislosti se sociální spravedlností, volají hlavně po materiální rovnosti, si ani neuvědomují, že tím dávají podnět k zániku fenoménu „svobody“. Jejich důvody musíme hledat v nízkých lidských citech: odpor vůči lidem, kteří jsou na tom lépe než my; závist, nepřátelství vůči velkému bohatství. Pokud by se však měla snaha o materiální rovnost dovést až do úplného naplnění, pak by to pravděpodobně znamenalo zánik spravedlnosti, jako legitimní nerovnosti.

Místo toho je však některými teoretiky /ovlivněnými J. Rawlsem/ v posledním období rozvíjena sociální spravedlnost jako rovnost příležitostí. Společnost je uspořádána spravedlivě, podle této teorie, tehdy, když jedinci mají stejné (rovné) šance (příležitosti) uskutečnit své individuální životní plány (představy o solidním životě).⁹ S touto teorií do určité míry souhlasí i F. A. von Hayek, jinak zarytý odpůrce pojmu „sociální spravedlnost“. Podle něho, nemá nikdo a nikdy mít nemůže žádná měřítko, kterými by mohl určovat spravedlnost v rozdělování. Když se o to někdo přesto pokusí, nemůže to udělat jinak než usurpováním svobody jiných a nemůže to mít jiné důsledky než úpadek společnosti, neboť její prosperita kriticky závisí na svobodě každého jednotlivce využít své znalosti pro své účely.¹³

Nezbývá nám možná nic jiného než věřit moudré encyklopedii, že sociální spravedlnost je nedosažitelný ideál, k němuž je možné se pouze přibližovat.¹⁴

RESUME

Social justice has been changed into widespread and quite efficient argument in political discussion. It became a key principle of social policy as a specific effort of society to preserve or establish the rule of equal opportunity as a form of social justice.

The task of this article is not to find out what the justice is and what should be one's approach to it. The author tries to project the problem as such and to arise reader's interest in this interesting and important issue.

However, social justice is an unattainable ideal that can hardly be reached.

¹³ Hayek, F. A. von: *Právo, zákonodárství a svoboda*, český Praha, 1994 – myšlenky z díla

¹⁴ viz k tomu: poznámka č. 10